

"Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты"
жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Scientific Journal

"CENTRAL ASIAN COURIER"

"ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КУРЬЕРІ"

ғылыми журнал

Научный журнал

"ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ КУРЬЕР"

2 № 2 (2026)

EDITOR-IN-CHIEF

Zhumatay Samat — General Director of the Institute of History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

Azmukhanova Aiman — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan).

Deputy Editor-in-Chief:

Cherepanov Konstantin — Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Head of the Department of the History of Kazakhstan in the 20th Century at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

EDITORIAL BOARD:

Abazov Rafis — PhD, Adjunct Professor, Columbia University; Vice-Rector for International Cooperation, Kazakh National Agrarian Research University; Director, Institute for Green and Sustainable Development; Coordinator, MBA Program.

Abdyrakhmanov Tolobek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Zhusup Balasagyn Kyrgyz State University (Kyrgyz Republic, Bishkek).

Abil Yerkin — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan).

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

Auanasova Alima — Doctor of Historical Sciences, Professor. L. N. Gumilyov Eurasian National University.

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas, (USA).

Dzhumashev Askar — Doctor of Historical Sciences, Professor, and Head of the Department of History at the Karakalpak Scientific Research Institute of Humanities – Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ismagulov Orazak — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan).

Kabuldinov Ziyabek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, general Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK (Kazakhstan).

Karasayev Gani — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Kokebayeva Gulzhaukhar — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan).

Kozhirova Svetlana — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan).

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford (UK).

Muminov Ashirbek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Istanbul, Turkey).

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter).

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Shaydullaev Shapulat — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of the History of Uzbekistan at Termez State University.

Shinji Kato — PhD, Nara National Research Institute for Cultural Properties, Japan.

Turdaliev Cholpon — Doctor of Historical Sciences, Professor at the American University of Central Asia.

Werner Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university (USA).

Zhomart Simtikov — Candidate of Historical Sciences, Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and Social-Philosophical Disciplines at Abai Kazakh National Pedagogical University.

EXECUTIVE EDITOR

Tashbaeva Kadicha — Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology at the B. Dzhangerchinov Institute of History, Archaeology and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.

ACADEMIC EDITOR

Utegenov Marat — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Geography and Social and Humanitarian Sciences Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov.

Mukanova Gulnar — Candidate of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Astana Branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology.

TECHNICAL SECRETARY

Agzam Raiymbek — Master's degree, staff member of the Institute of the History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

БАС РЕДАКТОР

Жұматайұлы Самат — Қазақстан және Орталық Азия тарихы институтының бас директоры (Қазақстан).

Азмұханова Айман Махсотқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (Қазақстан).

Бас редактордың орынбасары:

Черепанов Константин Владимирович — тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихы бөлімінің меңгерушісі, (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Абазов Рафис Фанисұлы — PhD, Колумбия университетінің адъюнкт-профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректоры, Жасыл және тұрақты даму институтының директоры, МВА бағдарламасының үйлестірушісі.

Абдырахманов Толобек Әбілұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Жүсіп Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті (Қырғыз Республикасы, Бішкек).

Ауанасова Әлима Мүсірқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры.

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан).

Әлімбаев Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті, (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Канзас университеті, (АҚШ).

Джумашев Аскар Мамбетович — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасының Ғылым Академиясы Қарақалпақстан бөлімшесінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар зерттеу институтының Тарих бөлімі меңгерушісі.

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры.

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан).

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан).

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас директоры (Қазақстан).

Қарасаев Ғани Мұқашұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Астана қ.

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Әшірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия, Стамбул қ.).

Оутрам Алан — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер).

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, саясаттану ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Смағұлов Оразак Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Астана, Қазақстан).

Турдалиева Чолпон Жапарбекқызы — тарих ғылымдарының докторы, Орталық Азиядағы Американ университетінің профессоры.

Шайдуллаев Шапулат — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Термез мемлекеттік университетінің Өзбекстан тарихы кафедрасының меңгерушісі.

Шинджи Като — PhD, Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандарқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Б. Жамгерчинов атындағы Тарих, археология және этнология институтының археология бөлімінің меңгерушісі.

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Өтегенов Марат Зеннатұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты филиалының жетекші ғылыми қызметкері.

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Агзам Райымбек Рабекулы — магистр, Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институтының қызметкері (Қазақстан)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Жуматай Самат — Генеральный директор Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Азмуханова Айман Махсотовна — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)

Заместитель главного редактора:

Черепанов Константин Владимирович — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, заведующий отделом истории Казахстана XX века Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. КН МНВО РК (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абазов Рафис Фанисович — PhD, адъюнкт-профессор Колумбийского университета, проректор по международному сотрудничеству Казахского национального аграрного исследовательского университета, директор Института зеленого и устойчивого развития, координатор программы МВА.

Абдырахманов Толобек Абилович — доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР, Кыргызский государственный университет им. Жусупа Баласагына (Кыргызская Республика, г. Бишкек).

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Институт истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Алимбаев Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Ауанасова Алима Мусировна — доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Вернер Синтия (Werner Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет (США).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США).

Джумаев Аскар Мамбетович — доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук (Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан).

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, Генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Карасаев Гани Мукашевич — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Астана.

Като Синдзи (Shinji Kato) — PhD, Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара).

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан).

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби. (Казахстан).

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция, г. Стамбул).

Оутрам Алан — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер).

Симтиков Жомарт Кудайбергенович — кандидат исторических наук, доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Турдалиева Чолпон Джапарбековна — доктор исторических наук, профессор Американского университета в Центральной Азии.

Шайдуллаев Шапулат — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Узбекистана Термезского государственного университета.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандаровна — кандидат исторических наук, Заведующая отделом археологии Института истории, археологии и этнологии им. Б. Джамгерчинова Национальной академии наук Кыргызской Республики.

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Утегенов Марат Зеннатович — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой истории, географии и социально-гуманитарных наук НАО «Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова».

Муканова Гюльнар Кайроллиновна — кандидат исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова.

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Агзам Райымбек Рзабекулы — магистр, сотрудник Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан).

Published in the Republic of Kazakhstan
Scientific Journal
"Central Asian courier"
Has been issued as a journal since 2025
ISSN 3105-241X.
Vol. 2. Is. 2, pp. 324-337, 2026
Journal homepage: <https://sjcacourier.com/>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 21.15.47
https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_2_324-337

FORMATION OF THE ABBASID STATE, ITS POLITICAL-RELIGIOUS TRANSFORMATION AND THE PROCESS OF DECLINE (VIII–XIII CENTURIES)

Temirkhanov Batyrzhan¹, Mutaliyev Meirbol^{2*}, Saifunov Bauyrzhan³

¹ Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Turkestan, Bekzat Sattarkhanov Avenue, 29)
Yasawi Research Institute, Leading Researcher, PhD
 <https://orcid.org/0000-0001-7419-0335>. E-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

² Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Dostyk Avenue, 13)
PhD, Senior Lecturer of the Department of Ancient and Medieval History of Kazakhstan
 <https://orcid.org/0000-0002-5022-5799>. E-mail: meirbols9293@gmail.com

*Corresponding author

³ Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Turkestan, Bekzat Sattarkhanov Avenue, 29)
Director of the Yasawi Research Institute, Acting Associate Professor, PhD
 <https://orcid.org/0000-0001-8707-7075>. E-mail: bauyrzhan.saifunov@ayu.edu.kz

© Institute of History of Kazakhstan and Central Asia, 2026
© Temirkhanov B., Mutaliyev M., Saifunov B., 2026

Abstract. Introduction. This article comprehensively examines the formation of the Abbasid state and the features of its political, social, and religious development based on the available data. The study is aimed at identifying the prerequisites for the formation of the Abbasid era, one of the most important stages in the history of Islam, the ways in which the Abbasids came to power, and their historical role. The purpose and objectives of the study are to analyze scientifically the process by which the Abbasids came to power, the role of the mawali in this movement, the features of religious policy, and the influence of internal and external factors on the development of the state. To achieve this goal, the study identifies the causes and stages of the Abbasid Revolution, analyzes ethnic and religious factors in the system of public administration, and reveals the historical significance of internal contradictions and uprisings. Results. The study establishes that the creation of the Abbasid state was the result of long-term and organized propaganda activity. It also shows that the support of the mawali and the unification of various social groups played a decisive role in the success of the revolution. Although the Abbasid religious policy initially relied mainly on the Qur'an and the Sunnah, in later periods the influence of the Mu'tazilite tendency increased. Internal political conflicts and religious-political movements posed a serious threat to the stability of the state. Conclusions. In general, despite the significant contribution of the Abbasid state to the

development of Islamic civilization, the strengthening of internal contradictions and external threats led to its weakening. Nevertheless, this period is regarded as an important era of political, cultural, and scientific growth in the history of Islam.

Keywords: Abbasid state, Abbasid Revolution, mawali, political instability, religious-political movements, Islamic civilization.

For citation: Temirkhanov B., Mutaliyev M., Saifunov B. Formation of the Abbasid State, its political-religious transformation and the process of decline (VIII–XIII centuries) // Scientific Journal "Central Asian courier". 2026. Vol. 2. No. 2.. Pp. 324-337. (In Kaz.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_2_324-337

АББАСИ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, САЯСИ-ДІНИ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ҚҰЛДЫРАУ ҮДЕРІСІ (VIII–XIII ғғ.)

Батыржан Темирханов¹, Мейірбол Муталиев^{2*}, Бауыржан Сайфунов³

¹ Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

(Түркістан қаласы, Бекзат Саттарханов даңғылы, 29)

Ясауитану ғылыми-зерттеу институты, жетекші ғылыми қызметкер, PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-7419-0335> E-mail: batyrgyzantemirkhanov@gmail.com

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13 үй)

Ежелгі және ортағасырдағы Қазақстан тарихы кафедрасының PhD, аға оқытушысы

 <https://orcid.org/0000-0002-5022-5799> E-mail: meiirbols9293@gmail.com

*Корреспондент автор

³ Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

(Түркістан қаласы, Бекзат Саттарханов даңғылы, 29)

Ясауитану ғылыми-зерттеу институтының директоры, қауымдастырылған доцент м.а., PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-8707-7075> E-mail: bauyrzhan.saifunov@ayu.edu.kz

© Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институты, 2026

© Темирханов Б., Муталиев М., Сайфунов Б., 2026

Аңдатпа. Кіріспе. Бұл мақалада берілген деректер негізінде Аббаси мемлекетінің құрылуы, оның саяси-әлеуметтік және діни даму ерекшеліктері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу ислам тарихындағы маңызды кезеңдердің бірі болып саналатын Аббаси дәуірінің қалыптасу алғышарттарын, билікке келу жолдарын және оның тарихи рөлін түсіндіруге бағытталған. Зерттеудің мақсаты мен міндеттері – Зерттеудің негізгі мақсаты – Аббасилердің билікке келу үдерісін, мауалилердің қозғалыстағы рөлін, діни саясаттың ерекшеліктерін және ішкі-сыртқы факторлардың мемлекет дамуына ықпалын ғылыми тұрғыда талдау. Осы мақсатқа жету үшін Аббаси төңкерісінің себептері мен кезеңдерін анықтау, мемлекеттік басқару жүйесіндегі этникалық және діни факторларды саралау, сондай-ақ ішкі қайшылықтар мен көтерілістердің тарихи маңызын айқындау міндеттері қойылды. Нәтижелер. Зерттеу нәтижесінде Аббаси мемлекетінің құрылуы ұзақ мерзімді ұйымдастырылған үгіт-насихат жұмыстарының нәтижесі екендігі анықталды. Сонымен қатар, мауалилердің қолдауы мен әртүрлі әлеуметтік топтардың бірігуі төңкерістің табысты болуына шешуші әсер еткені көрсетілді. Аббасилердің діни саясатында Құран мен сүннетке сүйену бастапқы кезеңде басым болғанымен, кейінгі кезеңдерде мутазилиттік бағыттың ықпалы күшейгені байқалды. Ішкі саяси күрестер мен діни-саяси қозғалыстар мемлекет тұрақтылығына елеулі қауіп төндірген. Қорытынды. Жалпы алғанда, Аббаси мемлекеті ислам өркениетінің дамуына зор үлес қосқанымен, ішкі қайшылықтар мен сыртқы қауіптердің күшеюі оның әлсіреуіне алып келді. Соған

қарамастан, бұл кезең ислам тарихында саяси, мәдени және ғылыми өрлеудің маңызды дәуірі ретінде бағаланады.

Түйін сөздер: Аббаси мемлекеті, Аббаси төңкерісі, мауалилер, саяси тұрақсыздық, діни-саяси қозғалыстар, ислам өркениеті.

Дәйексөз үшін: Темирханов Б., Муталиев М., Сайфунов Б. Аббаси мемлекетінің қалыптасуы, саяси-діни трансформациясы және құлдырау үдерісі (VIII–XIII ғғ.) // Scientific Journal "Central Asian courier". 2026. Т. 2. № 2. 324-337 бб. (Қазақш.) (Қаз.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_2_324-337

ФОРМИРОВАНИЕ АББАСИДСКОГО ГОСУДАРСТВА, ЕГО ПОЛИТИКО-РЕЛИГИОЗНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ПРОЦЕСС УПАДКА (VIII–XIII вв.)

Батыржан Темирханов¹, Мейірбол Муталиев^{2*}, Бауыржан Сайфунов³

¹ Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави (Улица Бекзата Саттарханова №29 Туркестан)

Научно-исследовательский институт Ясави, ведущий научный сотрудник, PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-7419-0335> E-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

² Казахский Национальный педагогический университет имени Абая (Проспект Достык №13, Алматы)

PhD, старший преподаватель кафедры истории Казахстана древнего и средневекового периодов

 <https://orcid.org/0000-0002-5022-5799> E-mail: meiirbols9293@gmail.com

*Корреспондент автор

³ Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави (Улица Бекзата Саттарханова №29 Туркестан)

Директор Научно-исследовательский институт Ясави, и.о. ассоциированного доцента, PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-8707-7075> E-mail: bauyrzhan.saifunov@ayu.edu.kz

© Институт истории Казахстана и Центральной Азии, 2026

© Темирханов Б., Муталиев М., Сайфунов Б., 2026

Аннотация. Введение. В данной статье на основе представленных данных комплексно рассматриваются процесс становления Аббасидского государства, а также особенности его политического, социального и религиозного развития. Исследование направлено на выявление предпосылок формирования Аббасидской эпохи, которая считается одним из важнейших этапов в истории ислама, путей прихода к власти и её исторической роли. Цель и задачи исследования – Основной целью исследования является научный анализ процесса прихода Аббасидов к власти, роли мавали в данном движении, особенностей религиозной политики, а также влияния внутренних и внешних факторов на развитие государства. Для достижения этой цели поставлены задачи определения причин и этапов Аббасидской революции, анализа этнических и религиозных факторов в системе государственного управления, а также выявления исторического значения внутренних противоречий и восстаний. Результаты. В ходе исследования установлено, что создание Аббасидского государства стало результатом длительной и организованной пропагандистской деятельности. Кроме того, показано, что поддержка мавали и объединение различных социальных групп сыграли решающую роль в успешности революции. В религиозной политике Аббасидов на начальном этапе преобладала ориентация на Коран и сунну, однако в последующие периоды усилилось влияние мутазилитского направления. Внутренние политические конфликты и религиозно-политические движения представляли серьёзную

угрозу стабильности государства. Выводы. В целом, несмотря на значительный вклад Аббасидского государства в развитие исламской цивилизации, усиление внутренних противоречий и внешних угроз привело к его ослаблению. Тем не менее, данный период оценивается как важная эпоха политического, культурного и научного подъёма в истории ислама.

Ключевые слова: Аббасидское государство, Аббасидская революция, мавали, политическая нестабильность, религиозно-политические движения, исламская цивилизация.

Для цитирования: Темирханов Б., Муталиев М., Сайфунов Б. Формирование Аббасидского государства, его политико-религиозная трансформация и процесс упадка (VIII–XIII вв.) // Scientific Journal "Central Asian courier". 2026. Т. 2. № 2. С. 324-337. (На каз.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_2_324-337

Кіріспе. Аббаси халифаты ислам тарихындағы ең маңызды әрі ықпалды саяси құрылымдардың бірі болып табылады. Оның қалыптасуы, даму эволюциясы және құлдырау үдерісі ислам әлеміндегі саяси, әлеуметтік және діни өзгерістермен тығыз байланысты. Әмәуи мемлекетінің орнына келген Аббасилер жаңа билік жүйесін қалыптастырып қана қоймай, мұсылман қоғамындағы этникалық, діни және мәдени қатынастарды қайта қарастыруға ықпал етті. Әсіресе, мауалилердің мемлекеттік басқару жүйесіне белсенді түрде қатысуы, биліктің діни легитимділігін негіздеуге бағытталған саясат және ішкі-сыртқы факторлардың өзара ықпалы Аббаси мемлекетінің тарихи дамуын айқындады. Осы тұрғыдан алғанда, Аббасилер дәуірін кешенді түрде зерттеу ислам өркениетінің эволюциясын түсіну үшін аса маңызды болып табылады.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, жүйелік және талдамалық әдістер кеңінен қолданылды. Негізгі дереккөз ретінде Аббаси мемлекетінің құрылуы, саяси дамуы, діни саясаты және құлау кезеңіне қатысты тарихи мәліметтер қарастырылды. Этникалық факторлардың, атап айтқанда мауалилердің ролін талдауда салыстырмалы әдіс қолданылып, әртүрлі әлеуметтік топтардың мемлекеттік құрылымдағы орны сараланды. Зерттеу барысында саяси және діни үдерістердің өзара байланысын ашу мақсатында кешенді талдау жүргізілді.

Талқылау. Зерттеу нәтижелері Аббаси мемлекетінің құрылуы кездейсоқ құбылыс емес, ұзақ мерзімді және жүйелі түрде жүргізілген идеологиялық және саяси үгіт-насихаттың нәтижесі екенін көрсетеді. Әсіресе, Хорасан аймағындағы әлеуметтік қайшылықтар мен мауалилердің наразылығы төңкерістің негізгі қозғаушы күшіне айналды. Сонымен қатар, Аббасилердің билікке келгеннен кейінгі саясаты діни легитимділікке негізделгенімен, уақыт өте келе бұл саясаттың өзгеріске ұшырағаны байқалады. Мутазилиттік бағыттың мемлекеттік деңгейде қолдау табуы және оған қарсы реакциялар қоғамда жаңа қайшылықтардың пайда болуына алып келді.

Ішкі саяси күрестер, әсіресе билік үшін таластар, этникалық топтар арасындағы шиеленістер және діни-саяси қозғалыстар мемлекет тұрақтылығына айтарлықтай қауіп төндірді. Сонымен қатар, орталық биліктің әлсіреуі мен аймақтық дербестікке ұмтылу үдерістері Аббаси мемлекетінің ыдырауына алып келген негізгі факторлардың бірі болды. Моңғол шапқыншылығы бұл үдерісті жеделдетіп, мемлекет тарихындағы шешуші кезеңге айналды.

Зерттеу нәтижелері.

1. Аббасилердің құрылуы

750 жылы құрылған Аббаси мемлекеті, атауын Өз. Пайғамбардың (с.а.у.) ағасы Аббас б. Абдулмутталибтен алды. Аббасилер ұзақ уақыт бойы жүргізген үгіт-насихат әрекетінен соң жасаған төңкерісі нәтижесінде Әмәуи мемлекетінің өмір сүруіне нүкте қойды (Темирханов, Самбет, 2026: 152-166). Мемлекетке аты берілген Аббас пен оның ұлы Абдулла өз заманындағы саяси оқиғалардан аулақ болғанды жөн санаса, немересі Әли б. Абдулла да әкелерінің ұстанымында қалды. Алайда ол, Әмәуи халифасы І. Уәлидтің қысымына байланысты Дамашықтан кетіп, Хумаймаға шегінуге мәжбүр болды. Аббасилердің Сириядан

қажылық жолындағы Хумаймаға қоныстануы олардың болашақтағы төңкерісі үшін қолайлы негіз болды. Өйткені Әмәуилерге қарсы қозғалыстың негізі осы жерден қаланып, отыз екі жылға созылған, құпия түрде жүргізілген үгіт-насихат жұмыстары тап осы аймақтан басталды. Аббасилер әулетін билікке әкелген, шақыруға бастамашы және ұйымдастырушы болған Әлидің ұлы Мұхаммед еді (Belâzûrî, С 4, s. 70-104).

Хумайманы қозғалыс орталығы ретінде таңдаған Мұхаммед б. Әли, Хорасан жерін де өз қызметін іске асыруда пайдаланды. Ол тайпалық дау-дамайлар жиі болатын бұл аймақтың орталық әкімшіліктен алыс екенін және төңкеріске мүмкіндік ретінде Әмәуилерге қарсы мауалидің бар екенін көрді. Мауалидің Әз. Пайғамбар (с.а.у.) әулетіне деген сүйіспеншілігін ескерсек, Мұхаммед б. Әли өзінің үгіт-насихатын «әр-Риза мин Әл-и Мұхаммед (Пайғамбар әулетінен кімге разы болса)» деп тұжырымдап, Хорасанға өзін қолдау үшін шақыру жіберді. Қозғалыстың маңызды ошақтары болған Хорасан мен Хумайма арасындағы байланысты орнатуда Әмәуилерге қарсы әрекеттердің орталығы ретінде Куфа қаласын таңдады (Tabarî, С 6, s. 562-564; İbnu'l-Asir, С 4, s. 322-323).

Аббасилер әуелі шиіттердің қолдауымен Куфа мен Хорасанда үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Сол тұста Әз. Пайғамбар әулетіне жататын имамның атынан жұмыс істейтін көптеген уағызшылар, Әмәуи билігі тарапынан ұсталып өлтірілді. Соған қарамастан, имамның кім екені құпия сақталатындықтан, Аббасилер әулеті мемлекеттің қудалауынан ұзақ уақыт бойы құтылып келді. Аббасилер атынан шақыруды бастаған Мұхаммед б. Әли 743 жылы қайтыс болған соң өсиеті бойынша оның ұлы Ибрахим б. Мұхаммед әкесінің орнына өтті. Хорасандағы оқиғаларды тездету мақсатында үгіт-насихаттың жаңа басшысы Әбу Муслим әл-Хорасаниді өз әулетінің өкілі ретінде аймаққа жіберді. Әбу Муслимнің Хорасандағы қозғалыс басшылығына келуі Аббасилер төңкерісі үшін маңызды бетбұрыс болып саналды. Негізінде, 747 жылы имам Ибрахим міндеттеген дайындықты аяқтап, көтеріліске ресми түрде бастаған тұлға да осы Әбу Муслим әл-Хорасани болып табылады (Balazuri, С 3, s. 467; Tabarî, С 7, s. 329, 363).

Аббасилер төңкерісін жүзеге асырған Әбу Муслим, Хорасандағы Әмәуи әскерлерін залалсыздандырып, сәйкесінше Марв пен аймақтың басқа да маңызды қалаларын басып алды. Әмәуилердің Хорасан әміршісі Наср б. Сайяр дереу халифадан және Ирак әкімінен мобильді әскер тобын жіберуді сұрағанымен, аймаққа жіберілген әскерлер Аббаси әскерлеріне қарсы төтеп бере алмады. Батыс бағытта ілгерілеуін жалғастырған Аббаси әскері Ирак әміршісі Ибн Хубайраны да қауқарсыз жағдайға түсіріп, 749 жылы Куфаны басып алды. Әз. Пайғамбар әулетінің уәзірі қызметін атқарған Әбу Сәләма да тығылған жерінен шығып, қаландағы басқаруды өз қолына алды. Екінші жағынан, имам Ибрахим Әмәуи халифасы Маруан тарапынан түрмеге жабылғаннан кейін Аббасилер Ибрахимның бауыры Әбул-Аббас әс-Саффахты қозғалыстың жаңа басшысы етіп тағайындады және олар әулет мүшелерін Куфаға жіберді. Алайда Саффах пен оның отбасын қала халқы жақсы қарсы алған жоқ. Өйткені Әбу Сәләма билікті Аббасилерден гөрі Әлидің ұлына беруді ойлаған-ды. Осы себепті ол Аббасилердің Куфада болуын біраз уақытқа дейін құпия ұстау арқылы Әли ұлдары атынан уақыт ұтқысы келді. Бірақ Әбу Сәләманың халифалықты Әли ұлдарына қалдыру әрекеті сәтсіз аяқталды. Екінші жағынан, Хорасан халқы бұл кешіктіру тактикасын байқап, Саффахты халифа деп жариялады. Нәтижесінде Әбу Сәләма Аббасилер атынан сайланған халифаға ант беруге мәжбүр болды (Tabarî, С 7, s. 377-424).

749 жылы Куфада Саффах халифа болып жарияланғаннан кейін билікке келген Аббасилер, Әмәуи билігіндегі Дамашық аймағына қарай бет алды. 750 жылы Ұлы Зап өзенінің жағасында болған шайқаста Аббаси әскері Әмәуилерді ауыр жағдайда талқандады. Жеңіліс нәтижесінде астанасы Харранға шегінген Маруан мұнда ұзақ тұрақтай алмайтынын түсініп, алдымен Дамашыққа, одан кейін Иорданияға барды. Алайда Аббасилердің бұл қуғынынан қашып құтыла алмады. Ақырында ол Мысырдағы Аббаси әскерлерінің қолынан қаза тапты. Осылайша Әмәуи мемлекеті толығымен жойылды (Tabarî, С 7, s. 432-441.).

2. Аббаси билігіндегі мауалилердің үлесі

Әмәуи мемлекетінің ыдырауындағы негізгі себептердің бірі болған Аббаси төңкерісіндегі мауалилердің күші болатын. Өйткені Аббасилерге мауалилердің қолдау көрсетуінің нәтижесінде көтеріліс сәтті аяқталды. Әһли Бәйт атынан дағуат жасау кезінде мұсылмандар арасындағы теңдікке баса назар аударылуы, басқаруда Құран мен сүннетті ұстану сияқты мәселелерде мауәлилер арасында жақтастардың көбеюіне алып келді; Бұл олардың Аббасилік құрылымға қатысуына және қозғалыста тиімді рөл атқаруына себеп болды. Соншалық, Куфадағы үгіт-насихаттың басшысы болған және мемлекет құрылғаннан кейін уәзір болғаны үшін «Әл-и Мұхаммедтің уәзірі» атанған Әбу Сәлама мен Хорасандағы Аббасилер қозғалысының табысты болуын қамтамасыз еткен Әбу Муслим әл-Хорасани, Аббаси мемлекетінің қозғалысын жүргізіп отырған ең маңызды есімдер болды (Demircan: s. 179-180).

Мауалилер қолдаған Аббаси төңкерісі ирандар көп шоғырланған Хорасан аймағында басталғанымен, қозғалысты табысқа жеткізген негізгі күш әртүрлі мүдде тараптарының бірлестігі болды. Әмәуилерге қарсы топтарды өз пайдасына қолдана білген Аббасилер қол жеткізген мемлекеттің заңдылық негіздерін діни талаптарға негізделгенін түсіндіру арқылы өздерін Әмәуилерден өзгеше екенін көрсетуге тырысты. Атап айтқанда, Әмәуилер ұсынған «меншік мемлекетінің» орнына олар дінге негізделген мемлекет идеясын көрсететін тәжірибелерге негізделді. Аббасилердің халифалық орталығы ретінде Сирияның орнына Иракты таңдауы Әмәуилердің ең үлкен қолдаушылары болған Сирия арабтарының ықпалын арылтып қана қоймай, арабтар мен мауалилер арасындағы қалыптасқан келіспеушіліктерді жойды. Негізінде, хорасандықтар Аббаси төңкерісі кезінде атқарған рөліне сәйкес мемлекеттің жоғары лауазымдарында қызмет атқарып, басқарудағы мауалидің тиімділігін арттыруға ықпал етті. Көтеріліс кезінде ең ықпалды тұлғаларының бірі болған Әбу Муслимнің билік арқылы ықпалды күшке ие болуы мауалидің ұстанымын одан әрі нығайта түсті. Алайда Әбу Муслимнің қазіргі жағдайына алаңдаған халифа Мансур оның мемлекеттегі саяси ықпалын азайту үшін көзін жоюға бұйрық берді (Yıldız, DİA, C 1, s. 34).

Мансур Әбу Муслимнің көзін жойғанымен, көтеріліс кезінде Әбу Муслимге көмектескен Бермеки әулеті мен Аббасилер мемлекетінде Иран ықпалы ұзақ уақыт бойы жалғасты. Бәлх қаласындағы Невбахар будда ғибадатханасының діни қызметкерлері ретінде танымал кейбір әулеттер Исламды қабылдағаннан кейін Аббаси төңкерісіне белсенді түрде қатысып, Саффах пен Мансур кезеңдерінде де мемлекеттік басқаруда белсенділік танытты. Бермеки әулеті уақыт өте келе қалыптасқан уәзірліктің жалғыз иесі ретінде бұрынғыдан да ықпалды орынға көтерілді. Бұл жағдайға алаңдаған Харун Рашид саяси және мәдени салалардағы жетістіктеріне қарамастан кейінірек Бермеки әулетінің үстемдігін жойды. (Bozkurt, s. 53-55).

Әбу Муслим оқиғасы, бермекилердің жойылуы, Әмин мен Мамун есімді халифалар арасындағы билік үшін күрес Аббаси билігінің арабтар және парсы халықтары арасындағы сенімнің төмендеуіне әкелді. Әсіресе Әмин мен Мамунның күресінде Фазл б. Раби, Фазл б. Сахлдардың ісінде байқалған араб-парсы қақтығысы мемлекетке зиянын тигізетін жағдайға жеткен еді. Осы себепті Мамун түркі ұлтын арабтар мен парсылар арасында тепе-теңдік орнатуда пайдаланып, өз билігін қолдайтын үшінші этникалық топ ретінде қосты. Мамун халифалығының соңғы жылдарында әскерге алынып, әскери қабілеттерімен көзге түскен түркілер саяси оқиғаларға араласып, Мұғтасымның халифа болып сайлануына әсер етті. Халифа Мұғтасым Аббаси мемлекетінің ескі астанасын ауыстыру үшін Самаррада қала құрып, түркілерді сонда орналастырған кезде, басқарудағы түркі ықпалы күшейе бастады. Самарра дәуірі деп аталатын кезеңде түркі әскери бюрократиясы үстемдікке ие болып, саясатта шешуші орынға көтерілді. Бірақ Мутауаккил ұстанған түркілерге қарсы саясат және түркі қолбасшылары мен басқа Аббаси халифалары арасындағы үздіксіз күрес уақыт өте келе биліктің белсенділігі азайып, түркілердің Аббаси әкімшілігіндегі ықпалы бірте-бірте жоғалды, мемлекеттік саясаттағы тиімділігі тоқтады (Арак, С 4, s. 258-285).

3. Аббасилердің діни саясаты

Аббасилер Әмәуилерге қарсы көтерілістерінде дінді басшылыққа алатынын жариялады. Әмәуи халифаларының мұсылмандарды басқаруы діни тұрғыдан заңды емес және халифалық пайғамбар әулетіне тиесілі болуы керек деген пікірлер Аббаси қозғалысының негізгі ұстанымы тұғын. Олардың үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу үшін он екі нақиб және жетпіс дай түріндегі ұйымын құруда Құран мен сүннетке негізделгеніне қарасақ, Аббасилердің діни орталықтандырылған саясаттарын көруге болады. Мысалы, Аббаси уағызшыларының ішінде ерекше беделге ие Хидаштың Құран мен сүннетке қайшы пікірлерінің байқалуынан соң оның шеттетілуі де Аббасилердің бұл мәселедегі мұқияттылығын көрсетті.

Аббасилердің басшылары өз сөздерінде Құран мен сүннетке тура келетін сөздерді қолданды. Тіпті, Әбу Муслимнің Марв халқынан қолдау алған кезде «Алланың кітабын, Пайғамбардың (с.а.у.) сүннетін ұстану, Алла Елшісінің әулетіне разы болу» деген сөздер қолданылды (Tabari, C 7, s. 380). Құфад мемлекет жарияланғанда Дәуіт б. Әли де қолдаушыларына айтқан сөзінде: «...Сіздерді Алла Тағала бұйырған үкімдермен басқару, іштеріңізде Алланың кітабына сәйкес амал ету, Алла Елшісінің үлкендеріңізге және басқа топтарға ұстанған саясатын ұстану – біздің парызымыз...» деген болатын (Tabari, C 7, s. 427).

Аббасилердің бірінші кезеңдегі халифалары сүннеттен шыққан бидғат амалдарға қарсы әһли сүннетті қорғауды өз мойнына алатын ұстанымда болды. Ғұламаларды құрметтейтін халифалар, оларды діни биліктің қайнар көзі ретінде қабылдады. Бұл түсіністік халифа Мамунға дейін жалғасты, бірақ оның қабылдаған жаңа шешімдерімен Аббасилердің дін саясаты басқа бір арнаға ауысты деуге болады. Діни биліктің қайнаркөзі халифа екендігін дәлелдей отырып, Мамун өзін Алла жіберген жолбасшы ретінде анықтады. Ол саяси шешіммен Мутазиланы мемлекеттің ресми бағыты деп жариялады және Мутазиланың «Халқул-Құран» мәселесінде Құранды жаратылған деген көзқарасын қабылдануға тырысты. Оған қарсы шыққандарға арнайы соттар құрды, Ахмед б. Ханбал және сол сияқты көптеген ғалымдарды сұраққа алып, оларды Құран жаратылған деген көзқарасты қабылдауға мәжбүрледі (Bozkurt, s. 62-76).

Мұғтасым және Уасық дәуірінде Мамунның ақида (сенімдік) ұстанымы жалғасын тауып, сұрақа алудық ақыры оқтын-оқтын қысым мен зорлық-зомбылыққа айналды. Мутазила ақидасына негізделген түсінікті өзгерткен басшы халифа Мутәуәккил болды. Иман негіздерін талқылауға тыйым салған Мутәуәккил сүннетті жаю, хадистерге мән беру мемлекеттің діни саясатының басты міндеті ретінде қарады.

Әсіресе, бірінші кезеңде Аббасилер мұсылман атын жамылған кейбір бұрмаланған сенімдегі және зындық атанған топтармен күрес жүргізді. Зындықтық – Исламға қауіп төндіретін жағдай болғаны секілді, мемлекеттік билікке қарсы көтеріліс ретінде де қабылданып, оларға қарсы өте қатал түрде шаралар қабылданды.

Аббасилер негізінен зымми деп аталатын мұсылман емес халыққа заң шеңберінде жұмыс жүргізіп отырды. Жизия төлемі арқылы мемлекет қорғауына алынған зыммилер сенімдерінде еркіндікте болатын. Дегенмен, яхудиер мен христиандарға мұсылманша киінуге тыйым салып, ғибадатханаларын бұзған халифалар да кездесті (Bozkurt, s. 89-90).

4. Ішкі мәселелер

Аббаси мемлекеті әсіресе құрылуы мен өрлеуі кезінде саяси, экономикалық және діни себептерге байланысты көптеген мәселелерге тап болды. Халифа Әбул-Аббастың Әмәуилер отбасын жою әрекеті алғашқы жылдары біршама көтерілістердің шығуына әсер етті. Сонымен қатар, жаңа билік орнаған кездегі кейбір әкімдер мен қолбасшылардың басшыға бағынбаулары да, мемлекеттің аяққа тұруын кешеуілдетті. Екінші жағынан, Аббаси төңкерісін қолдаған топтар жаңадан құрылған мемлекеттен күткен үміттері ақталмаған соң көтеріліс туын қайта көтерді.

Әбул-Аббас қайтыс болғаннан кейін әулет мүшелері арасында билік үшін талас басталды. Мансур халифа болғанда оның Сирияда әкім болып тұрған ағасы Абдулла б. Әли халифалыққа өзінің құқығы бар екенін айтып халифаға қарсы шықты. Бұл бүлік Аббасилер билігін құруда маңызды рөл атқарған Хорасан әкімі Әбу Муслим басып, ішкі қақтығыс

ушықпай тұрып жойылды. Әулет мүшелері арасындағы тартыстың бірі Әмин мен Мамун арасында болды. Харун Рашидтен кейін таққа отырған Әминнің бауыры Мамунды тақтан босатқаннан кейін екі жақтың әскерлері бетпе-бет келді. Халифаның өлтірілуіне дейін әкелген осы аласапыран жағдайда Бағдат шаһары қирандыға айналып, қақтығыстар салдарынан екі жақтан да көптеген адамдар қаза тапты. Әмин жағына шыққан адамдардың біразы кейінгі уақытта да Мамунға қарсы шығып, мемлекеттің дамуына тосқауыл болды (İbnu'l-Asir, C 5, s. 102-104; Suyuti, s. 236-249).

Түрлі діндер мен мазхабтық бағыттар таралып, дамып келе жатқан Хорасан аймағы, Аббаси дәуірінде де Әмәуилердегі сияқты қарсылықтың орталығына айналды. Әбу Муслимнің көтерілісті басып, Хорасан мен шығыс аймақтардағы оның ықпалының күшеюі Аббаси әулетіне тағы бір қауіп пайда болды. 755 жылы Мансур, Әбу Муслимді өлтіргеннен кейін оның кегін алу үшін көптеген топтар билікке көтеріліс жасады. Шынтуайтында, Мансурдың жиырма жылдық халифалығы кезінде бүліксіз ешбір жылы өткен жоқ (Balazuri, C 4, s. 267-278).

Аббаси дәуірінде байқалған ішкі мәселелердің бірі сарай әйелдерінің ара-тұра мемлекет істеріне араласуы болды. Негізінде, Мәһди кезеңінде саясаттың күшті тұлғаларының біріне айналып, тіпті екі ұлы халифа болған Хайзуран ықпалды әйелдердің бірі еді. Халифа ұлы Хадимен саяси бақталастыққа түскен Хайзуран шамада оны өзі салған тұзақпен өлтіріп, екінші ұлы Харун Рашидті халифа етіп сайлады. Харун Рашидтің әйелі Зүбайда да ұлы Әминнің мұрагер болып тағайындалуы және Бермеки әулетінің биліктен аластатылуы сияқты маңызды саяси шешімдерде ықпалды етті. Аббаси әкімшілігін басқарған тағы бір ықпалды әйел – Умм әл-Мұқтадир деген атпен белгілі Сайид Шағаб болды. Он үш жасар ұлы Мұқтадир халифа болғаннан кейін ұлының орнын басып, ең жоғарғы дәрежедегі тағайындаулар мен босатуларды жүзеге асырған Сейид Шағаб, ел басқаруды толығымен өз қолына алады. Алайда, мемлекет армиясының танымал шенділері сарай әйелдерінің, әсіресе халифаның анасының мемлекет ісіне араласуынан зардап шегіп, халифаны қызметінен босатуға дейінгі кейбір іс-әрекеттерді жүзеге асырды (Hizmetli, s. 1244; Özaydin, DİA, C 42, s. 326-327).

4.1. Үкіметке қарсы діни-саяси қозғалыстар

Әмәуи мемлекетіне қарсы алғашқы қозғалысты бастаған шииттер, Аббасилерді қолдаған кезде көтеріліс ойдағыдай сәтті нәтиже көрсеткен болатын. Алайда, Аббасилер өз билігін өздері одақтас болған кез келген топпен бөлісуден бас тартқанда, билік көптеген көтерілістердің тұтануына қайта жол ашты.

Аббаси халифасы Мансур көтеріліс болуы мүмкін екенін байқап, Әлиұлдарына қарсы қысымды күшейтті. Хз. Хасанның ұрпақтары және Әли ұлдарының басшысы болған Мұхаммед ан-Нафсузакия мен оның інісі Ибраһим бұл кезеңде жиі жасырынып, тығылған орындарын ауыстырып халифаның қудалауынан аулақ болу жолына түсті. Әли ұлдарынан көптеген кісі Куфада абақтыға тоғытылғанына қарамастан, Нафсузакия дайындықтарын аяқтай алмаса да, Мәдинадағы халықтан қолдау жинап, билікке қарсы бас көтерді.

Қаланың айналасынан орлар қазып, Мансур әскеріне тойтарыс беруді көздесе де, ойлағаны жүзеге аспады. Соңында көтеріліске қатысушы Нафсузакия мен оны қолдаған адамдар өлтірілді. Нафсузакияның өлтірілгені туралы суыт хабарды естіген бауыры Ибраһим де Басрада халифаға қарсы шықты. Куфаға қарай ілгерілеп келе жатқан Ибраһим, Аббаси әскерімен кездесіп екі жақты соғыстың нәтижесінде Ибраһим қайтыс болды. Осылайша Аббаси халифалығын құру сатысында қауіп төнген көтерілістердің бірі аяқталды (İbnu'l-Asir, C 5, s. 142-171).

Әли ұрпақтарының Аббасилерге қарсы маңызды көтерілістерінің бірі де Хади дәуірінде болды. Хз. Хасанның немерелерінің бірі Хусейн б. Әли Мәдина әміршісінің әділетсіз әрекеттерін айтып, Нәби мешітінде халықтан өзіне қолдау жинады. Содан Меккеге барып, осы жерді басып алды. 786 жылы Мекке маңындағы Фах алқабында халифа жіберген әскер мен көтерілісшілер арасында болған шайқаста Хусейн б. Әли мен оның көптеген жақтастары

қайтыс болды. Шииттер Кербеладан кейінгі ең қайғылы оқиға ретінде қабылдаған «Иауму Фах» тарихта қаралы күн ретінде қалды (Ibnu'l-Asir, C 5, s. 265-268).

Халифа Мухтади кезеңінде Аббаси билігінің ең ауыр тап болған мәселесі Хз. Әлидің ұрпағынан екенін жариялап, халықты билікке қарсы шығу үшін өзіне жақтас жинаған Әли б. Мұхаммедтің Зенжилер көтерілісі болды. Басра мен оның төңірегінде он жылдай қиын жағдайда жұмысқа жегілген қара құлдардың бұл көтерілісі оң нәтиже беріп, ендігі жерде Бағдатқа қауіп төндіре бастаған-ды. Зенжи қозғалысы тәуелсіз өмір сүруге ұмтылып, өз атынан ақша басып, жеке-дара мемлекет сияқты әрекет етті. Ұзақ жылдарға созылған қозғалыстың соңы Әли б. Мұхаммедтің өлімімен аяқталды. Алайда бұл көтеріліс кейінірек шиит Исмаилит насихатшысы Хамдан б. Карматтың атымен аталған Карматилер деп аталатын қауіпті топтың пайда болуына жол ашты. Карматтардың қозғалысы тек Хамдан б. Карматпен шектеліп қалмай, одан кейінгі көтерілістердің барлығы да Карматилердің атынан өрбіді. Бұл қозғалыс аймақтағы ықпалын V ғасырдың ортасына дейін жалғастырды (Yıldız, DİA, C 1, s. 35-36).

Әмәуилердің жойылуында ықпал еткен харижилер, биліктегі Аббасилерді халифалықты тартып алды деп айыптады. Бұнымен ғана шектелмей, олар өздерін жауыз деп сипаттаған Аббаси басшыларына қарсы шығуды өз сенімдерінің бір міндеті деп қабылдады. Осы себепті Хорасан әміршісі Әбу Муслимнің кезінде көптеген харижилердің өлтірілуіне әкелген қақтығыстар орын алды. Әмәуи билігінің қысымынан әртүрлі аймақтарға тараған жақтастарын жинаған харижилер Аббаси әкімшілігіне қарсы шықты. Жалпы Мансурдың халифалық жылдарын алып қарағанда ол, Алжир, Йемен, Бахрейн, Хорасан және Куфа сияқты көптеген жерлеріндегі сыртқы көтерілістерді басумен өткізді.

Өздері сияқты сенімде болмағандардың мал-мүлкі мен жанына қастандық қылуды адал санайтын харижилер тобы Аббаси әскерлеріне қарсы шағып бірнеше жасақтармен шабуылдар ұйымдастырып, бұл істе де айтарлықтай табысқа жетті. Билік тарапынан қозғалыстың басшысы өлтірілген кезде харижилер көтерілісті тоқтатқанымен, жаңа басшының айналасына жинала алды.

Мулаббад б. Хармала бастаған көтеріліс Аббасилерге қарсы шыққан бірінші және ең қауіпті көтеріліс болып табылады. Көтерілісте алты ай бойынша харижилер өздеріне қарсы келген Аббаси әскерлерін жеңіп шықты. Әрең басылған бұл көтеріліс басқа да харижи көтерілістерінің бастаушысы болды және Мансур жағдайдың ауқымдылығын түсініп, сақтық шараларын көбірек қолдану қажеттігін сезінді (Belâzûrî, C 4, s. 335-337).

Аббасилер дәуірінде харижилерді бақылауда ұстау үшін рибаттар салынып, әскери жасақтар құрылды. Оқта-текте харижилермен күрес турасында сол кезеңдегі ғұламалардың пікірлерімен кеңесіп отырды. Аббаси халифаларының харижилердің көтерілістеріне қарсы табандылықпен және сабырлықпен жүргізген іс-әрекеттері өз нәтижесін беріп, аймақтағы харижилердің қаупі уақыт өте азайды. Алайда мемлекет экономикалық және әскери тұрғыдан әлсіреп қалды. Ал харижилер Солтүстік Африкада құрған бірнеше шағын мемлекеттерінен басқа мақсаттарына жете алмады (Zorlu, s. 95-127.).

4.2. Исламға қарсы діни-саяси қозғалыстар

Әбу Муслим қайтыс болғаннан кейін Әбу Муслимнің ұрпағынанбыз деген кейбір қарсы топтар бүлік шығарып, ел ішінде тұрақсыздық орнатуға тырысты. Бұл көтерілістердің кейбіреуі Әбу Муслимнің имамдығына, тіпті оның құдайлығы туралы исламға қарсы идеяларын жайып, осындай пікірге ие жақтастарынан құралды. Әбу Муслимнің өлтірілуін сылтауратқан мұндай көтерілістердің негізінде Иран аймағында исламнан бұрын тараған мажусилік, маздекилік және манихейлік сияқты кейбір нанымдар болды. Ескі Иран патшалығы мен діндерін қайта құруды мақсат еткен бұл көтерілістердің басында Сунбаз және Исхақ әт-Түрктің көтерілістері жатыр.

Исламды өз пайдасына қолдану арқылы Сунбаз экономикалық және саяси үміттері билік тарапынан орындалмаған мыңдаған мажусилерді өзіне тартты. Екінші жағынан, Исхақ әт-Түрк, Әбу Муслимнің Зороастр (Зәрдушт) діні жіберген пайғамбар екенін және оның зороастризмді қалпына келтіріп, әділдікті жүзеге асыру үшін қайтып келетінін алға тартты.

Бұл екі қозғалыс та, өз басшыларының өлтірілуі арқылы тоқтатылды (İbnu'l-Asîr, C 5, s. 113-115).

Исламға қарсы тағы бір әрекет; халифа Мансурды құдай, Әбу Муслимді пайғамбар деп қабылдаған Равендия бағыты болды. Алайда Мансур бұл қозғалыс басшыларын жазалаған соң олар да оған қарсы шықты. Сондай-ақ, халифа халықтың қолдауына ие болу арқылы бұл қауіпті жоюға қол жеткізді (Zorlu, s. 123-159). Пайғамбарлық ұранымен шыққан тағы бір топтың көсемі Мұқанна әл-Хорасани еді. Халифа Мәһди дәуірінде өзін тәңір санаған Мұқанна, Хорасан аймағына жіберген елшілері арқылы көптеген ізбасарлар жинап үлгереді. Бұған қоса, Аббасилерге қарсы шыққан кейбір топтардың қолдауына да ие болған мұндай көтеріліс Аббаси билігін он төрт жыл бойы іштен әлсіретуге тырысты. Мұқаннаның пікірлері; Зороастризм, манихейлік және маздекизм сияқты исламдық ақидаға қайшы көзқарастардың қоспасы ретінде дамып ісін жүргізді (Öz, DİA, C 31, s. 124-125).

Аббаси дәуірінде пайда болған тағы бір көтерілістердің ішінде үлкен аумаққа таралып, қалың бұқараның қолдауын жағынан қауіпті Бабек көтерілісі болды. Көтерілістің орталығы Әзірбайжан аймағында болды. Халифа Мамун дәуірінде жіберілген әскерлер Бабек жасағынан жеңіліп, одан әрі көтеріліс кеңейе Бағдатқа қауіп төндіре бастады. Жиырма жылға созылған көтерілісті Мұғтасым тағайындаған түрік қолбасшысы Афшин басып, Бабекті өлтіреді.

Ұзақ уақытқа созылатын жойқын әсерлері бар тағы бір көтеріліс – «Зиндик» деп аталатын топтардың зорлық-зомбылық әрекеттері еді. Өздерінің ойларын жасырын ұстаған бұл топтың мақсаттары шын мәнінде ескі ирандық манихейлік, маздекизм және мажусилік діндерді жаңғыртып, Аббаси әулетінің орнына парсыларды көшіру болды. Мәһди Дивану'з-Зәнадика деген атпен бір мекеме құрды және олардың жалған көзқарастарын теріске шығару арқылы бидғатшылармен күресте мықты қабілетін пайдалана білді (Süyûtî, s. 314, 317).

5. Орталық әкімшіліктен бөлінулер

Аббасилер, билікті Әмәуилерден алған кезде Ислам мемлекетінің шекарасы орасан үлкен болды. Елдің әр түкпірінде мемлекеттік биліктің күшті болуын қамтамасыз ете алмайтындай дәрежедегі бұл кеңдік, орталық басқарудан бөлінудің ең маңызды себептері ретінде қарастырылды. Бір жағынан билік үшін талас-тартыс пен басқа да ішкі мәселелермен күресуге мәжбүр болған халифалар, оқиғаларға араласуда толық мүмкіндікке ие бола алмады. Көптеген топтар саяси, діни және этникалық себептермен тәуелсіздік үшін күреске кірісті; Аббаси мемлекетінің бірінші кезеңінен бастап ел аумағында кейбірі толық тәуелсіз, кейбірі жартылай тәуелсіз әрекет ете бастаған бірнеше әкімшіліктер пайда болды (Yıldız, DİA, C 1, s. 35).

6. Әскери және саяси қатынастар

Аббасилер билікті қолға алғанда шекарасын кеңейтудің орнына мемлекетті нығайтуға, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған саясатты ұстанды. Бірінші ғасырында Аббасилер әкімшілігінің сол кезеңдегі ең ірі мемлекеттердің бірі Византиямен саяси және әскери қарым-қатынастары Әмәуилердегідей болмаса да, сол қалпын жалғастырды. Мансур дәуірінде екі елдің өзара әскери жорықтары, сондай-ақ елшілер алмасуы арқылы дипломатиялық қарым-қатынастар сақталды. Аббаси әскерлері Византия империясына қарсы дәстүрлі жазғы және қысқы жорықтарын жүргізіп, шекараны бұзудың алдын алу үшін шағын жорықтар ұйымдастырды. 756 жылы Аббаси халифасы мен Византия императоры арасында византияның тұтқындаған мұсылмандарын босату туралы келісім жасалды (Арак, C 4, s. 90-92).

Маһди және Харун Рашид дәуірінде Анадолыға жорықтар ұйымдастырылып, шекаралар сарбаздар мен бекіністер жағынан нығайтылды. Ыстамбұл қоршауға алынып, Византия жизия төлеу шартымен бейбіт келісімге қол қойды. Соғыс пен бейбітшілік бір-бірімен тоғысқан Аббаси-Византия қарым-қатынастары Харун Рашидтың халифалық кезеңінің соңғы жылдарында тұтқын алмасу түрінде өтті. Мамун дәуірінде соғыстардан басқа өзара делегациялар мен сыйлықтар жіберіліп, ғылыми салада ынтымақтастық жасалды. Бұл кезеңдегі Византияға қарсы жорықтардың ең үлкенін 838 жылы үлкен әскермен

Анадолыға кірген Мұғтасым тарапынан жүзеге асты. Аббаси әскері сол кездегі Анадолыдағы ең үлкен қалалардың бірі, қазіргі Афионға жақын орналасқан Аммурияны (Эмирдаг) қоршауға алып, жаулап алады. Мұғтасымнан кейін Византия майданындағы әскери операция өз қарқынын жоғалтып, екі жақтың қарым-қатынасы өзара жорық жасау түріне айналады.

Аббасилер Батыс Еуропаның қуатты мемлекеттерінің бірі франктермен 797-806 жылдар аралығында достық қарым-қатынас орнатқан болатын. Екі жақтың ортақ мүдделерінен туындайтын бұл қарым-қатынастарда Франк патшасы Харун Рашидті өзінің жауы Византияға қарсы одақтас ретінде көрді; Харун Рашид те Андалусия Әмәуилеріне қарсы онымен ынтымақтасады (Муталиев, Темирханов & Сауырқан, 2025: 86-101). Осы мақсатпен басталған қарым-қатынастар елшілер мен бір-біріне жіберілген сыйлықтармен дамып отырды (Bozkurt, s. 128-133).

VIII-IX ғасырларда Хазарлар өздерінің әскери күштері мен маңызды сауда жолдарын бақылауына байланысты ұлы мемлекеттер қатарынан болатын. Осы себепті Аббасилер билігі Әмәуилерге қарағанда хазарларға қарсы бейбітшілік саясатын жүргізіп, әрі солтүстік шекаралардағы қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, әрі аймақты исламдандыруды мақсат етті. Екі мемлекет арасында ара-тұра шекаралық қақтығыстар болғанымен, ұзақ та кескілескен соғыстар болған жоқ. Екінші жағынан, хазарлармен татулық пен достық негізіндегі қарым-қатынастардың нәтижесінде бұл жерлерде ислам діні үнсіз кейіпте жайылды (Demirci, S 5, s. 114-118).

Ислам әлеміне моңғол қауіпі төнген тұста халифа лауазымында болған Мұстансыр өзіне бағынышты мұсылман билеушілерімен жақсы қарым-қатынас орнатып, мысырлық және сириялық Айюбид мәмлүктерін татуластыруға тырысты (Yiğit, DİA, C 32, s. 118).

Әмәуилер дәуірінде мұсылман бола бастаған Түріктер, Аббасилердің құрылу жолындағы билік күресі кезінде жүзеге асырған саясатының нәтижесінде әскери салада белсенділік танытты (Темирханов, Муталиев, 2024). Халифалықтың соңғы жылдарында әл-Мамун арабтар мен ирандықтарға қарсы әскерге тепе-теңдік орнату үшін түріктерді өз қатарына қосып, мұны мемлекеттік саясатқа айналдырды. Мұғтасым түріктердің қолдауымен халифа болғаннан кейін оның мемлекеттегі ықпалы артып, түріктерден құралған үлкен әскер құрылды. Түрік қолбасшылары елдегі көтерілістерді басуға ықпал етіп, Византияға қарсы Анадолыға жорықтарға қатысты (Yıldız, DİA, C 1, s. 34-35).

7. Моңғол шапқыншылығы және Аббасилердің құлауы

Моңғолдар Шыңғыс ханның басшылығымен Солтүстік Қытайға үстемдік құрғаннан кейін 1218 жылдан бастап ислам әлеміне шабуыл жасай бастады. Мәуреннахр мен Хорасан қалаларын қиратып, Хarezмшахтардың халқын өлтіргеннен кейін 1231 жылы батысқа қарай жылжыған моңғол әскерлері барған жерлерінде үлкен тонаулар мен қырғындар жасады. Осыдан кейін халифалықтың орталығы Бағдадтың қауіпсіздігіне алаңдаған Аббаси халифалары шара қолдануды көздеді. Бір жағынан қалалардың қорғаныс шараларын күшейтсе, екінші жағынан бір-бірімен қақтығысқан мұсылман әмірлері мен билеушілерін татуластыру мақсатында дипломатиялық әрекеттер жасады.

1236 жылы моңғолдар Мосул бағытында ілгерілегенде Мұстансыр жақындап келе жатқан қауіпке қарсы жаппай қарсы тұру шешімін жариялап, өзі дайындаған әскерін моңғолдарға қарсы жібереді. Алайда моңғол әскерінің аймақты тастап, жолда шегінгені хабарланғанда, Ислам әскері Бағдадқа кері оралды. 1237 жылы қайтадан шабуылға шыққан моңғолдар Ербил деген жерде халықтың үлкен бөлігін өлтіреді. Сосын олар халифа жіберген әскердің келе жатқанын естіп, қайта шегінеді. Осы арада Мұстансыр Бағдадтың бекініс қабырғаларын нығайтып, қорғаныс құралдарын алып, халифа орталығын моңғол шабуылдарынан қорғау үшін мұсылман билеушілерінен әскери қолдау сұрады. Моңғол императоры Құбылай хан болса, әскер қолбасшысы Хұлагуға исмаилиттерді жойып, Аббасилерді бағындыру туралы бұйрық берген болатын (Hizmetli, C 3, S 2, s. 355-358).

Императордың бұйрығымен батысқа қарай жылжыған Хұлагу исмаилиттерге қарсы күресінде Аббаси халифасы Мұстасымнан әскери қолдау сұрады. Алайда халифа бұл өтінішті Бағдадтың қорғанысын әлсірету амалы деп ойлап, әскер орнына сыйлықтар

жібереді. Осыдан кейін Хұлагу халифаны айыптап, Бағдатты қоршап тұрған қабырғаларды бұзып, окоптарды толтыруды және оның штаб-пәтеріне келіп келіссөздер жүргізуін талап етіп хат жібереді. Әйтпесе, жеңіліске дайын болуды ескертеді. Мұстасым Хұлағудың сөздеріне мән бермей, келген бетіне кері қайтуын өсиет етеді. Ендігі шара ретінде Хұлагу 1258 жылы Бағдатты қоршауға алады. Моңғолдардың қаланы жаулап алатынын білген халифа бітімге келу үшін елшілерін жіберді, бірақ бұл жолы Хұлагу бітімгершілік ұсынысын қабылдамады. Бейбітшілік талпыныстарынан оң нәтиже ала алмаған Мұстасым ел зиялыларымен бірге берілуге мәжбүр болды. Бағдадқа кірген моңғолдар бұрын-соңды болмаған қырғын мен тонауды жүзеге асырды. Хұлагу ерікті берілгендердің барлығын өлім жазасына кесті. Ислам әлемінің астанасы Бағдад жойылды. Мешіттер, медреселер, кітапханалар қиратылды; кітаптар өртеніп, Бағдат ғалымдарының көпшілігі өлтірілді. Бес ғасыр бойы билік еткен Аббасилер мемлекеті Бағдаттың құлауымен аяқталды (Арак, С 4, s. 490-499).

8. Аббасилердің Ислам тарихындағы орны мен маңызы

Аббасидтер мемлекеті ислам тарихы үшін қаншалықты маңызды болса, әлемдік тарих үшін де маңызды. Ислам өркениеті өзінің ең жарқын кезеңдерінің бірін 750-1258 жылдар аралығында билік еткен Аббасилер дәуірінде бастан кешірді. Аббасилер тарихи үдерісте саяси үстемдігін жоғалтқанымен, ислам әлемінің рухани көшбасшылығын сақтап қалды. Алайда, соңғы кезеңдегі Аббаси халифалары сияқты, символдық халифалықты Аббасилер әулеті атымен мәмлүктер тағы бірнеше ғасыр бойы өміршеңдігін жалғастырды (Арак, С 4, s. 499).

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Аббаси мемлекетінің қалыптасуы, саяси-діни трансформациясы және құлдырау үдерісінің өзара тығыз байланысқан тарихи кезеңдерден тұратын күрделі әрі көпқырлы үдеріс екенін айқын көрсетеді. Аббасилердің билікке келуі кездейсоқ тарихи оқиға емес, ұзақ мерзімді әрі жүйелі түрде жүргізілген идеологиялық, саяси және ұйымдастырушылық қызметтің нәтижесі болды. Әсіресе, мауалилердің белсенді қолдауы мен әлеуметтік теңдік ұстанымының алға шығуы жаңа биліктің қалыптасуына шешуші ықпал етті. Бұл жағдай ислам қоғамындағы этникалық теңсіздікті әлсіретіп, мемлекеттік басқару жүйесіне жаңа әлеуметтік топтардың енуіне мүмкіндік берді.

Аббаси мемлекетінің даму кезеңінде діни саясат ерекше маңызға ие болып, алғашқы кезеңде Құран мен сүннетке негізделген басқару үлгісі басым болды. Алайда уақыт өте келе бұл саясат трансформацияға ұшырап, мутазилиттік бағыттың мемлекеттік деңгейде қолдау табуы секілді өзгерістер орын алды. Мұндай өзгерістер діни дискурстың күрделенуіне және қоғамдағы сенімдік қайшылықтардың күшеюіне алып келді. Сонымен қатар, араб, парсы және түркі элементтерінің билік құрылымындағы өзара ықпалы мемлекеттік басқарудың сипатын айқындап, оның ішкі динамикасын өзгертті.

Зерттеу барысында Аббаси мемлекетінің әлсіреуіне ықпал еткен негізгі факторлар ретінде ішкі саяси тұрақсыздық, билік үшін талас-тартыстар, діни-саяси қозғалыстар мен көтерілістер, сондай-ақ орталықтандыру деңгейінің төмендеуі анықталды. Аймақтық дербестікке ұмтылу үдерістері мен этникалық қайшылықтар мемлекеттік тұтастыққа елеулі қауіп төндірді. Бұған қоса, сыртқы факторлар, әсіресе моңғол шапқыншылығы, мемлекет құлдырауын жеделдетіп, оның толық күйреуіне алып келді.

Соған қарамастан, Аббасилер дәуірі ислам өркениетінің дамуында айрықша орын алады. Бұл кезең ғылым мен мәдениеттің гүлденуімен, білім беру жүйесінің дамуы және рухани өмірдің жандануымен сипатталады. Демек, Аббаси мемлекетінің тарихын зерттеу тек саяси өзгерістерді талдаумен шектелмей, ислам әлемінің өркениеттік дамуын кешенді түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

Арак, Â. (n.d.). *Ana hatlarıyla İslâm tarihi* (Vol. 4).

- Balazuri. (n.d.). *Ensâb* (Vols. 3–4).
 Bozkurt, N. (n.d.). *Abbâsîler*.
 Demircan, A. (n.d.). *Arap-Mevali ilişkisi*.
 Demirci, M. (n.d.). *Abbâsîler ile Hazarlar arasındaki ilişkiler*. UTSAD, (5), 114–118.
 Hizmetli, M. (n.d.). *Abbâsîler döneminde kadının siyasetteki rolü*. In 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi (p. 1244).
 Hizmetli, M. (n.d.). *Moğol istilası karşısında Abbâsî halifelerinin İslâm birliği siyaseti*. UKSAD, 3(2), 355–358.
 İbnu'l-Asir. (n.d.). *Al-Kâmil fi't-tarih* (Vols. 4–5).
 Муталиев, М., Темирханов, Б., & Сауырқан, Е. (2025). *Андалусияның алтын ғасыры: әлеуметтік құрылым, ғылым және өркениет*. КАЗАХСТАНСКОЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЕ, 15(3). <https://doi.org/10.63051/kos.2025.3.86>
 Öz, M. (n.d.). *Mukanna el-Horasânî*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 31, pp. 124–125).
 Özyayın, A. (n.d.). *Ümmü'l-Muktedir*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 42, pp. 326–327).
 Suyuti. (n.d.). *Târîhu'l-hulafâ*.
 Tabari. (n.d.). *Tarih* (Vols. 6–7).
 Темирханов, Б., & Муталиев, М. (2024). *Ұмыт болған Андалусия Ислам мемлекетінің саяси тарихы*. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Исторические и социально-политические науки, 1(80). <https://doi.org/10.51889/2959-6017.2024.80.1.011>
 Темирханов, Б., & Самбет, М. (2026). *Әмәуи әулетінің билікке келуі және Ислам тарихындағы жаңа саяси кезең*. Scientific Journal" Central Asian courier", 2(1), 152-166. https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_2_152-166
 Yiğit, İ. (n.d.). *Müstansır-Billâh*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 32, p. 118).
 Yıldız, H. D. (n.d.). *Abbâsîler*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 1, pp. 34–36).
 Zorlu, C. (n.d.). *Abbâsî Devleti'ne karşı ilk silahlı hareketler*. Marife, (1), 95–127.
 Zorlu, C. (n.d.). *Abbâsîlere yönelik dinî ve siyasî isyanlar*.

References

- Apak, Â. (n.d.). *Ana hatlarıyla İslâm tarihi* (Vol. 4). (In Tur.)
 Belâzûrî. (n.d.). *Ensâb* (Vols. 3–4). (In Arab.)
 Bozkurt, N. (n.d.). *Abbâsîler*. (In Tur.)
 Demircan, A. (n.d.). *Arap-Mevali ilişkisi*. (In Tur.)
 Demirci, M. (n.d.). *Abbâsîler ile Hazarlar arasındaki ilişkiler*. UTSAD, (5), 114–118. (In Tur.)
 Hizmetli, M. (n.d.). *Abbâsîler döneminde kadının siyasetteki rolü*. In 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi (p. 1244). (In Tur.)
 Hizmetli, M. (n.d.). *Moğol istilası karşısında Abbâsî halifelerinin İslâm birliği siyaseti*. UKSAD, 3(2), 355–358. (In Tur.)
 İbnu'l-Asir. (n.d.). *Al-Kâmil fi't-tarih* (Vols. 4–5). (In Arab.)
 Mutaliyev, M., Temirkhanov, B., & Sauirkhan, E. (2025). *Андалусияның алтын ғасыры: әлеуметтік құрылым, ғылым және өркениет*. КАЗАХСТАНСКОЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЕ, 15(3). <https://doi.org/10.63051/kos.2025.3.86> (In Kaz.)
 Öz, M. (n.d.). *Mukanna el-Horasânî*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 31, pp. 124–125). (In Tur.)
 Özyayın, A. (n.d.). *Ümmü'l-Muktedir*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 42, pp. 326–327). (In Tur.)
 Suyuti. (n.d.). *Târîhu'l-hulafa*. (In Arab.)
 Tabari. (n.d.). *Tarih* (Vols. 6–7). (In Arab.)
 Temirkhanov, B., & Mutaliyev, M. (2024). *Ұмыт болған Андалусия Ислам мемлекетінің саяси тарихы*. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Исторические и социально-политические науки, 1(80). <https://doi.org/10.51889/2959-6017.2024.80.1.011> (In Kaz.)
 Temirkhanov, B., & Sambet, M. (2026). *Әмәуи әулетінің билікке келуі және Ислам тарихындағы жаңа саяси кезең*. Scientific Journal" Central Asian courier", 2(1), 152-166. https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_2_152-166 (In Kaz.)
 Yiğit, İ. (n.d.). *Müstansır-Billâh*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 32, p. 118). (In Tur.)
 Yıldız, H. D. (n.d.). *Abbâsîler*. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 1, pp. 34–36). (In Tur.)
 Zorlu, C. (n.d.). *Abbâsî Devleti'ne karşı ilk silahlı hareketler*. Marife, (1), 95–127. (In Tur.)
 Zorlu, C. (n.d.). *Abbâsîlere yönelik dinî ve siyasî isyanlar*. (In Tur.)

CONTENTS / МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Айтхожин К.К., Муканова Г.К., Бимаканова З.Ш. НАУЧНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ КОНСТИТУЦИИ РСФСР 1918 ГОДА, СЛУЖИВШЕЙ ОСНОВАНИЕМ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ В КАЗАХСТАНЕ	184
Атдаев С.Дж. КУЛЬ-БАТЫР-СЕРДАР	198
Эргашев Б.Э. МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА ИСТОЧНИКОВ МАТЕРИАЛОВ КАНЦЕЛЯРИИ ТУРКЕСТАНСКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА	209
Эргашев С.М. ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ (1920-Е ГОДЫ)	219
Гадаев О.О. ЭТНИЧЕСКАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ЕВРЕЙСКОЙ ДИАСПОРЫ В ТУРКЕСТАНЕ	227
Imonov U.I. COVERAGE OF THE HISTORY OF SAMARKAND IN EUROPEAN HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)	242
Калиева Б.Т., Калелова Ж.У. МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕ ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ	253
Холикулов Ш.Б., Жұматай С. ВОЗНИКНОВЕНИЕ НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И КОНФЛИКТЫ В СОВРЕМЕННОМ ПРАВОВОМ ПОРЯДКЕ: ИСТОРИКО-ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ	262
Мейірманова Г.А., Баудиярова Қ.Б., Төлеубай А.Ғ. ҚАЗАҚСТАНДА МУЗЕЙ ІСІ ЖӘНЕ ЕСКЕРТКІШТЕРДІ ҚОРҒАУ МАМАНДЫҒЫН ДАЯРЛАУ МЕН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕСІ	274
Omarova G.A. FORMATION AND TRANSFORMATION OF THE CITY OF ALMATY IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY	282
Сантаева К.Т. І. ЖАНСҮГІРОВ ЖӘНЕ ЖЕТІСУДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС	297
Сейітхан Ш. ЗАРДЫХАН ҚИНАЯТҰЛЫНЫҢ МОҢҒОЛИЯДА АТҚАРҒАН САЯСИ ҚЫЗМЕТТЕРІ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	308
Темирханов Б., Муталиев М., Сайфунов Б. АББАСИ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, САЯСИ-ДІНИИ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ҚҰЛДЫРАУ ҮДЕРІСІ (VIII–XIII ғғ.)	324
Tergembay K., Toplu M., Mamankul A., Beisembayeva A. MEDIA REPRESENTATION OF HISTORICAL FIGURES ON THE YOUTUBE PLATFORM: A COMPARATIVE DISCOURSE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF HISTORICAL MEMORY (KAZAKHSTAN AND TURKEY)	338
Ярматов О.Ш. СВЕДЕНИЯ О ВЛИЯНИИ ТАТАР НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ ТУРКЕСТАНА В ЛИТЕРАТУРЕ И ИСТОЧНИКАХ	356
Zabun B., Kyrkymbekova A.T., Ilyas N. PARADIGMATIC FOUNDATIONS OF THE SPIRITUAL-MORAL IDENTITY OF THE INDIVIDUAL IN A MULTILEVEL SOCIAL ENVIRONMENT	367
Zhang E. THE SILK ROADS AND THE TIMURID EMPIRE: COMMERCIAL, DIPLOMATIC, AND CULTURAL DYNAMICS IN THE POST-MONGOL ERA (1370–1507)	385

Редакцияның мекен-жайы:

010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қабанбай батыр даңғ., 11/5
Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты
Scientific Journal “Central Asian courier” редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://sjcacourier.com/>
Тел.: +7 (776) 301-11-11 (Ұялы телефон)
+7 (775) 537-77-72 (whatsapp)

E-mail: hkca.kz@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде
2025 ж. 20 маусымда тіркеліп, № KZ20VPY00122471 куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да
көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.